

ÖKSÜZ ÖĞÜT ÜVEY KARDEŞ Mİ?

Bir Etimoloji Denemesi

Nadir İLHAN*

ÖZET

Türkçede yeni morfolojik unsurlar meydana gelirken, bu unsurlar, önce bir yardımcı kelime olma süreci yaşamakta, daha sonra da ekleşmektedirler. Üzerinde durulan yapılardan öğüt ve üvey yapılarında da öğ isminden sonra gelen yapılar bu süreçle ortaya çıkmış şekiller olmalıdır.

Öksüz, öğüt ve üvey kelimeleri aynı seslere dayalı farklı kelime köklerinden türetilmedikleri gibi, başka kelime köklerindeki seslerin değişmesiyle tarihî dönemlerde ortaya çıkan veya benzeşen üvey kardeşler değildir.

Farklı köklere bağlı olarak türetilmiş gibi görünen *öksüz*, *öğüt* ve *üvey* kelimeleri öğ kelimesine eklenen kelime ve eklerle meydana çıkmış; kaynaşmalar ve kökte meydana gelen ses değişimleri sonucunda farklı şekillere bürünmüş ortak köke sahip, aynı öğden doğmuş ‘öz’ kardeş kelimelerdir.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, öğ, öksüz, öğüt, üvey.

ARE ORPHAN ADVISE STEP- SİSTER?

An Etymological Experimentation

ABSTRACT

While new morphological elements are formed in Turkish, they first undergo a process of being auxiliary words and then they become affixes. In the structures of öğüt and üvey which are dealt with, the structures following the noun öğ must be the ones formed through this process.

The words öksüz, öğüt and üvey are not derived from the different word roots based on the same phonemes and they are not step-sisters sprang or resemble each other through the phonem changes in other word roots in historical periods.

The words öksüz, öğüt and üvey which seem to be derived based on different roots are formed through the words and affixes added to the word öğ. They are ‘true’ sister words born of the same mother sharing the common root transformed into different forms at the result of the mixtures and the phoneme changes in the root.

Keywords: Etymology, öğ (mother), orphan, advice, step.

Giriş

Diller kendilerine mahsus kuralları olan anlaşma sistemleridir. Bu sistemler kendi kuralları çerçevesinde bir takım değişmeler ve gelişmeler göstermektedir. Bu kurallar çerçevesinde aynı kökene bağlı olan bazı kelimeler, dilin tarihî gelişim süreci içerisinde, farklı lehçe ve şivelerde bir takım ses ayrılıklarıyla, bazı ses türemeleri, düşmeleri ve değişimleriyle varlığını devam

---

* Doç. Dr., F. Ü. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - ELAZIĞ
nilhan1@firat.edu.tr, nadirilhan@hotmail.com

ettirmektedirler. Örneğin Eski Türkçe döneminde *kelmek* şeklinde kullanılan kelime Türkiye Türkçesinde *gelmek* olarak kullanılırken, Azerbaycan Türkçesinde *gälmäk*, Başkurt Türkçesinde *kiliv*, Kazak Türkçesinde *keliv*, Kırgız Türkçesinde *kelü*, Özbek Türkçesinde *kelmäk*, Tatar Türkçesinde *kilü* (Ercilasun 1992, 264-265) gibi farklı şekillerde günümüz lehçelerinde kullanılmaktadır.

Dünyada kullanılan diğer sondan eklemeli diller gibi Türkçede de kelime köküne yapım ekleri eklenmek suretiyle yeni kelimeler türetilmekte veya kelimeler arası ilişki köke ya da gövdeye eklenen çekim ekleriyle sağlanmaktadır.

Kök sabit olmak kaydıyla yapım ekiyle türetilen yeni kelime gövdelerinin anlam bakımından kesinlikle kelime kökü ile ilişkili olması gerekmektedir. Göz kelime kökünden türetilen bütün kelimeler göz nesnesinin işlev ve yapısıyla alakalı olacaktır. Göz+lük+çü+lük, göz+le-m+le-, göz-et+men+lik, göz-le-m-le-t-en vb. Sev- fiil kökünden türetilen bütün yeni isim veya fiil gövdeleri de sevmek eylemiyle ilgilidir. Sev-gi-li, sev-iş-, sev-in-ç, sev-in-ç-li, sev-ecen, vb.

Aynı seslere dayalı farklı kelime kökleri Türkçemizde kullanılmaktadır. “Bu türden olan kelimelere dilliler eş adlı (homonim) diyorlar yani telaffuzu aynı olup da başka mânâya gelen ayrı kelimeler.” (Tekin, 2001, 2-3.) Örneğin yüz kelimesi isim olarak sayı (100), surat, çehre ve fiil kökü olarak suda yüzmek, hayvanın derisini çıkarmak gibi farklı anlamlarla kullanılmaktadır. Gül, at, kap, sağ, yol, barış, savaş, kat vb. gibi kelime kökleri de isim ve fiil kökü olarak kullanılıyor.

Aynı seslere dayalı olmakla birlikte farklı görev ve yapılar da kullanılan kelimeler gibi bazı ekler de aynı seslerle oluşturulmalarına rağmen farklı görev ve yapılar da kullanılmaktadır. Böyle eklerden biri de -A- ekidir. Ek: “yar-a (fiilden isim yapım eki); yaş-a- (isimden fiil yapım eki); gel-e-y-im (istek eki); sabah-a kadar oturdu, ev-e gittiler (yönelme hali eki); düş-e yazdı (bağlayıcı ünlü)” (İlhan, 2001, 177-182.) kullanımlarıyla görülmektedir.

Bir diğer ek de -t-dir. -t- yapım eki de Türkçenin Ekleri adlı eserde, “-t (it, ut; -it, -üt) ~ eki, ad veya eylem kök ya da gövdesinden ad kurar. Ağıt, binit, boyut, eşit, geçit, öğüt, yaşıt, yazıt vb.” (Hatiboğlu, 1981, 146) gibi farklı isim ve fiil kökleriyle örneklenmektedir. Besim Atalay da bu ekle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “-üt” bu ek, fiil ve isme gelerek bir takım anlamlar bildirir. Bu ekle türetilen diğer kelimeler öcüt (öç-üt) sürüt (sürü-t) örgüt (örgü-t), gülüt (gül-üt), öğüt, önüt, örüt, düşüt, ölü (Atalay, 1941, 278-279)

Türkçede eş adlı (homonim) olarak kullanılan kelimelerden biri de ög kelime köküdür. Kelime ‘anne; akıl, anlayış’ isim kökleri yanında ‘öğmek, meth etmek’ fiil kökü şeklinde Türkçenin tarihî metinleriyle çağdaş lehçelerinde kullanılmaktadır. Kelimenin tarihî metinlerdeki anlamı eserlerin dizin-sözlüklerinde aşağıdaki gibi gösterilmiştir. Eski Türk Yazıtları adlı eserde “ög . anne” (Orkun, 1987, 826); Eski Türkçenin Grameri’nde “ög (br.) ana, üveyana; ög (br.) akıl” (Gabain, 1988, 289); kelime Kutadgu Bilig’de “ög: akıl, anlayış, ög- : öğmek, medhetmek” (Arat, 1979, 352-353); Dede Korkut hikayelerinde “ög- : övmek, medhetmek” kelime kökü yanında öğüt kelimesi de “öväüt, nasihat, ders” anlamıyla dizinde yer almıştır. (Ergin, 1991, 241-242.); Divanü Lugat-it Türk’te “ög- : öğmek, sena etmek, ögey : üvey, öğüt : öğüt, vaaz, öksüz : öksüz; şaşkın” şeklinde kelime kök ve gövdeleriyle yer almış (Atalay, 1986, 451-455), Sözlerin Soyağacı’nda “ög : anne” (Nişanyan, 2002, 337.) kökü öksüz madde başında yer almıştır.

Drevnetyurkskiy Slovar’da da ‘akıl, fikir, düşünce’ anlamına gelen ög kelimesi yanında; ‘ana, anne’ anlamında ikinci bir ög kelimesinin de kullanıldığı Eski Türkçe metinlerden örneklerle gösterilmiştir. Ayrıca ög gibi bugün kullanımdan düşen ‘baba’ anlamındaki kañ kelimesi de ög ile birlikte ikileme olarak kullanılmaktadır. “ÖG II ana, anne: **ögüm ötin alajın** annemin nasihatini alayım (ThS II₉₀). ◇ **ög qañ ikil.** anne ve baba, anababa: ... **qaju kişi ög qañ köñlin bartsar ol**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

tünlüy tamuluy bolur oğul qızqa sanmaž her kim anne babasının gönlünü kırarsa, o kişi cehennemlik oluyor ve [o] oğul [veya] kız sayılmaz (KP 11₅); ...” (Nadalyaev vd. 1969, 378)

Öksüz

Anne olan ‘ög’den türetilmiş kelimelerden biri öksüzdür. Öksüz kelimesi günümüzde annesi olmayan anlamıyla kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlük’ünde “*I Anası veya hem anası hem babası ölmüş olan (çocuk): "Nihayet iki saat uzakta bir köyde öksüz bir kız bulundu."*- Ö. Seyfettin. ... 2. (mecaz) Kimsesiz.” şeklinde açıklanıp örneklendirilmiştir. Sözlükte bu köke bağlı türetilen “*Öksüz, öksüz kalmak, öksüz sevindiren, öksüz doyuran, öksüzler anası, öksüzler babası*” (TDK Güncel Türkçe Sözlük) gibi yapılarda öksüz kelimesi yer almıştır. Kelimenin yapısı ve kökü ile ilgili bir tartışma ve şüphe yoktur. Kelime ög ‘anne’+süz ‘annesiz, annesi ölmüş’ (ögsüz >öksüz) yapısına bağlı olarak yukarıdaki paragrafta yer alan kaynaklarda da geçmektedir.

Öksüz kelimesinin ögsüz şekli Orhun Yazıtlarında sadece Kül Tigin Yazıtının kuzey cephesinde bir yerde bu günkü anlamıyla geçmektedir. “Kül tig(i)n : ögs(ü)z (a)kin : bin(i)p : tokuz (e)r(e)n : s(a)nçdı :” (Tekin, 1988, 22). Türkçenin bazı lehçelerinde kelime sonundaki –g’lerin –k’ye dönüşmesine bağlı olarak değişmiş olabileceği gibi, yapı içerisindeki –g- sesi ek başındaki –s-’nin tesiriyle ünsüz benzeşmesine uğrayarak –k-’ye dönüşmüş de olabilir.

Caferoğlu’nun Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde de bugünkü anlamıyla sadece bir metinden örneklenmiştir. “ögsüz : 1. öksüz, annesiz: Suv. 495, 4.” (Caferoğlu, 1968, 148)

Clauson da kelimenin ög kelimesinden türetildiğini ve ilk anlamının annesiz oluşunu, “**ögsüz (ö:gsüz)** Priv. N./A. fr. **ö:g**; ‘motherless’” (Clauson 1972, 116) sözleriyle ifade etmektedir. Ayrıca kelimenin Köktürk, Uygur Kıpçak ve Osmanlı dönemi metinlerinde de bugünkü manasıyla kullanıldığını örneklemektedir.

Drevnetyurkskiy Slovar’da öksüz kelimesinin kullanımı bugünkü anlamına uygun olarak ‘öksüz yetim’ şeklinde verilmiştir. Eserde kelime ve anlamı, “**ÖGSÜZ I** öksüz, yetim: **toquz jęirmi jašimya ögsüz bolup** on dokuz yaşında öksüz olup (E 45₂);” (Nadalyaev vd. 1969, 381) şeklinde yer almış ancak kelimenin kökeni konusunda herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Kelime, Eyüboğlu’nun etimoloji sözlüğünde “**ÖKSÜZ**, es. tr. ög (ana)den **ög-süz / öksüz** (anasız, anası olmayan, anası ölen).” (Eyüboğlu 1998, 527) açıklamasıyla verilmiştir. Eyüboğlunun açıklamasında da görüldüğü gibi kelimenin kökü ög iken kökün sonundaki –g ses değişimine uğrayarak-k’ye dönüşmüştür.

Sevortyan, Etimoloji Sözlüğünde öksüz biçiminin ög “**anne**” biçimine +süz ekinin getirilmesiyle ‘ög + süz “**annesiz**” oluştuğunu ifade etmektedir. (Sevortyan 1974; 521) Ayrıca Sevortyan, kelimenin yapısı konusunda A. Castren’in, tereddütlü olarak *öksüz* yapısını ög “**yurt, çadır**” yapısıyla analiz ettiğini; H. Vambery’nin, A. Castren’in etimolojisinin mümkün sayılabileceğini, ancak ‘öksüz < ök (Eski Uyg. ök “*fikir, düşünce*”, “*tavsiye*”) + süz “**acı, beceriksiz**” şeklinde farklı bir analiz yapmayı önerdiğini de eserinin aynı sayfasında dile getirmiştir. Yukarıdaki yaklaşımlardan Sevortyan’ın dile getirdiği görüş yapının açıklanması açısından bizce de uygun bir yaklaşımdır.

Ög “akıl” anlamına gelen isimden olumsuz sıfat / isimden isim yapım ekiyle türetilen “**ögsüz** ‘akılsız’ kelimesi el-Kaşgarî’de“ (Tekin, 2001, 213) yer almasına karşılık, Anadolu sahası metinleriyle günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır. İstisna olarak “*öksüz (I) Anlayışsız. (-Ks.)*”

Turkish Studies

(Derleme Sözlüğü, 3326)'da yer almıştır. Ög kelimesinin aslı Türkçe kökenli (ö-g)¹ olmasına, yapısının Türkçeye aykırı olmamasına (ö-g+süz) rağmen belki İslamiyetin kabulüyle ve Arapçanın tesiriyle ögsüz kelimesinin yerini “akılsız” almıştır.

Bundan farklı olarak anne anlamına gelen ög ismi üzerine getirilen –süz isimden isim yapım ekiyle türetilen “annesiz, annesi ölmüş olan” ögsüz > öksüz yapısı en eski metinlerden günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Ög kelime kökü –süz ekiyle birleşirken ekin başındaki –s- ünsüzü dolayısıyla ög kelimesinin sonundaki –g de –k'ye dönüşmüştür. Yapısı ög+süz şeklinde ortaya çıkan ve asıl anlamı da ‘annesiz, annesi ölmüş olan’ olmasına karşın Güncel Türkçe Sözlük'te ‘Anası veya hem anası hem babası ölmüş olan (çocuk)’ şeklindeki açıklama, kelimenin halk arasında anlam genişlemesine uğradığını; babası ölmüş olan anlamındaki ‘yetim’i de kapsadığını göstermektedir.

Benzeşen bu iki yapıdan birinin yok olup birinin varlığını devam ettirebilmesini -her ne kadar dilimizde aynı seslere dayalı farklı kelimeler varlıklarını devam ettirebiliyorlarsa da- belki dilin karmaşadan kaçma, kolay söyleyişi, yaygın kullanımı tercih etme gibi sebeplerle açıklayabiliriz. Bazen de ortaya çıkan farklı-aykırı şekilleri “nedensizlik ilkesi”yle de değerlendirebiliriz. Ana-anne, kanı-hani, kangı-hangi ...vb. örneklerde olduğu gibi.

Öğüt

Bazı sözlük ve eserlerde farklı bir kökene bağlanmakla birlikte anne olan ögden türetildiğini düşündüğüm ikinci kelime de öğüttür. Güncel Türkçe sözlükte öğüt kelimesi “isim Bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler için söylenen söz, nasihat: “Böyle bir öğütte bulunacak olduktan sonra bu öğrencimizin okumasının anlamı kalmazdı.”- M. C. Anday. “Bütün öğütlerine itaat ettiğim hâlde hiç bir şeye muvaffak olamıyorduk.”- A. Gündüz.” şekliyle yer alır. Öğüt kelimesi ve içinde geçtiği kelime grupları Türkçe Sözlükte “Öğüt, öğütlemek, öğütücü, öğüt vermek, öğütte bulunmak” (TDK sözlük 1133) olarak verilmiştir.

Nadalyaev vd.'nin sözlüğünde yer almakla birlikte kökeni ve yapısı hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen kelimelerden biri de öğüt'tür. Sözlükte öğüt kelimesinin anlamı, al- ve ver-fiilleriyle kullanımları şöyle yer almaktadır. “**ÖGÜT I** öğüt, nasihat: **öğütügä körä qıldı** o onun nasihatine göre davrandı (LOK 37₆). ◇ **öğüt al-** öğüt al-: **oylum öğüt alıyl** ey oğlum, öğüt al (MK I 440); **öğüt ber-** tavsiye et-, öğütle-, öğüt ver-, salık ver-: **öğüt berdi hacib kör aj toldıqa** Hacip Ay Toldı'ya öğüt verdi (QBH 29₁₆).” (Nadalyaev vd. 1969, 382)

Besim Atalay öğüt kelimesinin kökünü öğ- fiiline bağlamak suretiyle diğer dilcilerden ayrılmaktadır. Atalay, Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme adlı eserinde yapıyı, “**ÖĞÜT** : Nasihat. Kökü “Öğmek” fiilindedir (Anadolu.)” (Atalay, 1941 278) şeklinde anlatmıştır.

Sir Gerard Clauson, öğüt kelimesini ö- fiiline bağlamakta ancak –g- ve -üt eklerinin yapısı hakkında herhangi bir açıklama getirmemektedir. Clauson kelime için “öğüt ‘advise, counsel, admonition’; Dev. N. fr. ö:- S.i.m.m.l.g., sometimes with initial ü-.” (Clauson 1972, 102) açıklamasını vermiştir. Clauson'un açıklamasında öğüt kelimesinin ö- fiilinden türemiş bir isim olduğu ve Türk dilinin modern lehçelerinde yaygın olarak kullanıldığı söylenmektedir.

Fiil ve isim ortak kökler (omoformlar) olan **ög** ‘düşünce’ ve **ög-** ‘ikna etmek, inandırmak, tavsiye etmek’ gibi şekillerin tarihi birer gerçeklik olduğunu ifade eden Sevortyan, övüt ~ öğüt gibi kelimelerin eylem adı anlamındaki ög- ~ ök- gibi fiillerine –(a)t ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu belirtmektedir. (Sevortyan 1974, 501) Ayrıca Sevortyan, Malov'un ö-’den

¹ “Köktürk ve Uygur devrinde sık sık kullanılan ö- ‘düşünmek, planlamak, tasavvur etmek’ fiilinden –g ile bir isim yapılmış : ö-g.” Şinasi TEKİN, İştikakçının Köşesi, Simurg Yay., İstanbul 2001, s.212.

düşündüğü ö- biçiminin ö- veya ondan türediğini kabul ettiği öğüt ile ilişkili olmadığı; ama ö- (~ötün-) ‘konuşmak’ ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir.

Vecihe Hatiboğlu kelimeyi “Öğüt (ög-üt) doğru ve uygun yolu göstermek için söylenen söz, nasihat.” (Hatiboğlu, 1981, 146) şeklinde açıklamış, ancak kelimenin kökü ve ekin yapısıyla ilgili bilgi vermemiştir. Sevan Nişanyan’ın eserinde de “öğüt = ET öt / öğüt tavsiye, nasihat, akıl” (Nişanyan, 2002, 336.) şeklinde geçmiştir.

İsmet Zeki Eyüboğlu, öğüt kelimesinin yapısını ög (us, anlayış gücü)’e bağlamakta, öğmek / övmek kelimesinin de aynı kökten geldiğini düşünmektedir. (Eyüboğlu 1998, 526) Ancak burada öğüt / öğüt ve öğmek / övmek yapılarına bakıldığında ög (us) kökünden türeyen yapılardan ikincisinin mastar eki (fiilden isim) almış olması bu iki yapının kökünün ayrı olabileceği olasılığını düşündürmektedir.

Öğüt kelimesi bazı araştırmacıların ifade ettiği şekliyle belki ög (anlayış gücü)’e, belki de ög isim köküne veya ög- / ök- fiil köküne bağlanabilmesi yanında belki de aşağıda da dile getirilecek anne anlamındaki ög kelimesiyle de ilişkilendirilmesi daha uygun olacaktır. Ayrıca, Sevortyan Etimoloji Sözlüğünde, Ramstedt’in “ö-, ö-g, ö-gür-, ö-güt (ö-gür-t), ög-re-n-, ve ög-re-t- gibi şekilleri birleştirdiğine de değinilmektedir ki bunlardan ö-gür- ‘açıklamak’ fiilinden -t ekiyle öğürt-öğüt yapısı kelimenin oluşumu açısından belki üzerinde durulabilecek yaklaşımlardan biri de olabilir. Ancak anlam açısından kök gövde ilişkisine bakıldığında öğür- ‘açıklamak’ ile öğüt ‘tavsiye, nasihat etmek’ arasında yakın bir anlam ilişkisi olmadığından bu yaklaşım da belki göz ardı edilebilir.

Sözlüklerde manası konusunda bir çelişki olmayan öğüt kelimesi yapı açısından Sevortyan, Malov, Hatiboğlu ve Atalay dışındaki araştırmacılar tarafından ö- fiilinden türetilen ve “akıl” anlamına gelen ög ismiyle türetilmiş bir yapı olarak açıklanmaktadır. Sevortyan, övüt ~ öğüt kelimesini ög- ~ ök- fiil köküne bağlarken, Malov’un ö-‘den düşündüğü ö- yapısına bağladığı görülmektedir. Hatiboğlu kelimenin kökeni konusunda bir fikir bildirmezken, Atalay da kelimenin kökünü ög- fiiline bağlamıştır.

Eski Türkçe dönemi metinlerinde ötmek fiil kökünden türetilen ötüğ, ötünmek gibi kelimeler yer almaktadır. “Ol ödün qanı qan bu ötüğ saß eşidip nāñ kiçing berü umadı.” (Bunun üzerine babası han, bu istekle ilgili sözleri işitince hiç cevap vermedi.), “ol beş yüz är qamuyun ol körmez yerçikā ötüntiler.” (o beş yüz adamın hepsi de o kör rehber baş vurdular.), “Buzayusın entürmiş inek teg ulıyü inçe tep ötüntiler.” (buzayusını arayan inek gibi böğürüp şöyle arz ettiler.) (Köken 1998, 18, 22, 49)

Burada ötüğ ve ötünmek kelimelerinin kökeni “öt- : arasından geçmek, bir şeyden geçerek ulaşmak” kökenine bağlanmıştır. Ancak kelimeler muhtemelen günümüzde de “konuşmak, (argo söz) Anlamsız, boş konuşmak.” (Güncel Sözlük) anlamında kullanılan ötmek fiilinden gelmiş olmalıdır. Ötmek fiili günümüzde argo kullanımı yanında, ‘bülbul gibi ötmek / şakımak’ yapısı içerisinde ‘güzel konuşmak’ anlamıyla da kullanılmaktadır. Yukarıdaki açıklamayı olası görür, ötmek kelimesinin ilk anlamı olan ‘konuşmak’ı göz önünde bulundurursak öğüt kelimesini de farklı bir yapıyla, farklı bir oluşumla açıklamak da mümkün olacaktır.

Kelimenin ög ötüğ> ög ötüğ > ögöt > ögüt > öğüt şeklinde bir değişimle ortaya çıkmış olması mümkündür. Yapının sonunda yer alan ve ses değerleri açısından benzeşen -üg’lerden biri öncelikle düşmüş olabilir. (Pazar+ertesi< pazartesi örneğinde olduğu gibi). Ög ötüğ yapısı da kelimenin zaman içerisinde kaynaşmasıyla ögöt / ögüt şekline dönüşmüş olabilir. Örnekleri az da olsa iki kelimeyle karşılanan bir kavram adının zamanla kelimelerinin kaynaşmasıyla tek kelimedenden veya bir kelime bir ekten oluşmuş gibi algılanabilmektedir. (süt+lü aş < sütlaç örneğinde olduğu gibi).

Turkish Studies

Böyle bir yapının ne zaman böyle bir değişimle ortaya çıktığını bilmemiz mümkün olmayabilir. Dilin “gizli anlaşmalar sistemi” olmasının sebebi pek çok kelimenin, yapının, dilin sisteminin ne zaman, nasıl ortaya çıktığının bilinmemesindedir. Öğüt kelimesi de belki bilinmeyen – metinlerle takip edilemeyen bir zamanda bu yapıya bürünmüş olmalıdır.

Bugün Türkçede kullanılan birçok ek başlangıçta kelime olarak kullanılır iken daha sonraki dönemlerde ses olaylarına uğrayarak kaynaşmış, ekleşmiştir. İle → -IA, durur → -dUr, erki → -ki, yorı-r → -yor vb. gibi. Kelimelerin ekleşmesiyle ilgili olarak Ahmet Buran, “*Türkçede yeni morfolojik unsurlar meydana gelirken, bu unsurlar, önce bir yardımcı kelime olma süreci yaşarlar, daha sonra da ekleşirler.*” (Buran 1999, 208) dedikten sonra bu süreçten geçen kelimelerin, iki ayrı grup halinde, iki ayrı temel kelimenin ekleri durumuna geldiklerini ifade etmektedir. Bu görüş öğ kelime kökü ve onunla birlikte kullanılırken sonra ekleşerek morfolojik unsur durumuna geldiğini düşündüğümüz yapılarla ilgili düşüncelerimize dayanak teşkil etmektedir.

Ana / anne kelimesi ile öğ kelimesi mana itibarıyla aynı olmakla birlikte kullanım açısından birbirinden ayrılmaktadır. Öğ kelimesi daha çok geçmişe dayalı olarak oluşturulan ve kalıplaşan bazı kelime gövdelerinde **çocuğu olan kadın** temel anlamına bağlı olarak “öğüt, öksüz, üvey” yapılarında yer alırken, ana / anne kelimesi sonraki dönemlerde yaygın kullanımıyla bazı kelime gövdelerinde, kelime gruplarında ve deyimlerde **çocuğu olan kadın** anlamı yanında **temel, esas** anlamları ve mecazî manalarıyla da “anacıl, anaç, analık, ana kuzusu, ana baba günü, ana çizgi, ana mal, ana yol, anadan doğma, anası ağlamak, ana cadde, ana dil vb.” (TDK, 1988, 65-66) şekilleriyle görülmektedir.

Ana ve ata bizim toplumumuzun değerlerinin oluşmasında, toplumun fertlerinin yetiştirilmesinde bir birini tamamlayıcı şekilde görev alan, bir birini tamamlayan unsurlardır. Tarihimize baktığımızda kağanın / hükümdarın yanında daima katun / sultan da bulunmaktadır. Ailede de erkeğin yanında anne olan kadın babayla birlikte ailenin geçimine, çocukların eğitimine kısaca aile hayatının düzenlenmesine ve yönetilmesine katkıda bulunmaktadır.

Toplumun bir bölümünü meydana getiren ataların yanında toplum hayatında atalar kadar etkili olan analar da topluma katkı sağlamaktadır. Anaların / annelerin kendi eğitimleri altında bulunanlara tavsiyelerini içeren sözleri de öğüttür. **Öğ ötüğ** > *ög ötüğ* > *ögöt* > *ögüt* > **öğüt** kelimesi gösterildiği gibi bir gelişim ve değişim sürecinden geçerek, fonetik farklılaşmalar ve kaynaşmalarla oluşturulan kaynaşmış / türetilmiş bir kelime olmalıdır.

Doğan Aksan’ın “*Her ulusun kendi deneyimleriyle, bilgeliğiyle oluşturduğu atasözleri bir dil birliğinin dünya görüşünü yaşayış biçimini yansıttığı gibi o toplumun kültür tarihiyle ilgili önemli ipuçları da verir.*” (Aksan, 1982, 40) dediği **atasözü** atalar tarafından ortaya konulan sözdür.

Atasözü ve öğüt kelimeleri, zamanla anlam genişlemesine uğramış ve toplumu meydana getiren erkek ve kadınların ortak ürünleri olmuştur. Yani günümüzde kullanılan bir atasözünün temeli belki bir ana sözüne dayanmaktadır ve bir babanın veya bir erkeğin kendi idaresindekileri, çocuklarını doğruya yöneltmek için söylediği nasihatler de öğüttür.

Üvey

Anne anlamına gelen öğ kelimesinden türetilmiş üçüncü bir kelime de *ögey* > *ügey?* > *üvey* kelimesidir. Güncel Türkçe Sözlük’te “*Yalnız yasaca akraba sayılan, öz olmayan.*” şeklinde anlamlandırılan kelimenin “üvey ana, üvey baba, üvey kardeş, üvey evlat, üvey çocuk, üvey evlat gibi tutmak” gibi birleşik kelime ve deyim içerisinde kullanımları vardır.

Kelimenin *ögey* şekli Clauson’un sözlüğünde “**öge:y** ‘related through one parent only; step- (father, etc.)’ (Clauson 1972, 119) şeklinde verildikten sonra kelimenin fonetik değişimlerle

Turkish Studies

modern dillerin çoğunda kullanıldığı belirtilmiştir. Clauson kelimenin kökeni ve yapısı hakkında herhangi bir açıklama yapmadığı gibi, anlam genişlemesine uğrayan bugünkü kullanımına uygun bir anlamlandırma ortaya koymuştur.

Üvey kelimesi de bugünkü kullanım ve anlam genişlemesine paralel bir kullanımla Drevnetyurkskiy Slovar'da yer almıştır. “**ÖGÄJ: ogäj aqa** üvey ağabey (*USp* 78₈); **ögäj ata** üvey baba (*MK* I 123); **ögäj oğul** üvey oğul (*MK* I 123); **ögäj qız** üvey kız (*MK* I 123).” (Nadalyaev, vd. 1969, 379) Eserde kelimenin kökeni ve yapısı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak örneklerden ögey kelimesinin anlam genişlemesine uğrayarak Uygur döneminden beri bugünkü şekliyle kullanıldığı metinlerden anlaşılmaktadır.

E. Viladimiroviç Sevortyan, ögey – övey gibi biçimlerin Pokrovskaya ve Kononov tarafından ög ‘anne’ kelimesi ile mukayese edildiğini; ancak yapının kalan kısmı (-ey) açığa çıkmayınca bu seçeneğin ispatlanmamış olduğunu belirtmekte ve üvey-ögey kelimesinin kökenini ög ‘anne’ kelimesine bağlamamaktadır. Aksine, Sevortyan “Ögey kelimesi biçim ve anlam açısından ügei ile mukayese edildiğinde Moğolcadaki bu benzer biçimden gelmişe benziyor.” demek suretiyle kelimenin, Martti Rasänen ve onunla aynı görüşü paylaşan A. Joki gibi Moğolca ügei “yok, hayır” kelimesinden geldiği fikrini paylaşmaktadır. (Sevortyan 1974, 496)

Sevan Nişanyan da kelimeyi “*Üvey = ET ögey ana veya babası bir olmayan kardeş (xi) <? Ög ana Asıl anlamının “ana bir” olduğu düşünülebilir.*” (Nişanyan, 2002, 464.) şeklinde anlamlandırmıştır. Ancak Nişanyan’ın bu anlamlandırması kelimenin bugünkü kullanımına uygun olarak ortaya konan bir anlamlandırma olmalıdır.

Üvey kelimesi Gülensoy’un eserinde “yalnız yasaca akraba sayılan, öz olmayan = OT. Ögey (DLT: ögey oğul ‘üvey oğul’) < ög ‘anne’+ (e)y ...” şeklindeki bir açıklamayla yer aldıktan sonra kelimenin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki kullanımları da gösterilmiştir. (Gülensoy, 2007, 1003). Gülensoy’un sözlüğünde de kelime ‘anne’ anlamındaki ög’e bağlanmakla birlikte +(e)y ekinin yapısı ve işlevi üzerinde durulmamıştır.

Hasan Eren kelimenin Eski Türkçeden beri kullanıldığını, Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada da ögey biçiminin kullanıldığını belirttikten sonra, “Yaygın inanca göre, Eski Türkçe ög ‘ana’ kökünden türetilmiştir. Ancak –ey eki açıklanmamıştır.” (Eren, 1999, 429) demektedir. Eren’in Eski Türkçeden beri kullanıldığını belirttiği ögey kelimesi, Eski Türkçenin Orhun Yazıtlarında yer almadığı gibi, Caferoğlu’nun Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde ög kelime kökü olmakla birlikte, ögey şekli yer almamış, metinlerden örneklenmemiştir.

İsmet Zeki Eyüboğlu üvey kelimesini “**ÜVEY**, es. tr. **ög** (ana)den **ög-ey / ögey... Ögey-ögey-ügey-üvey... kök anlamı, ana ile ilgili olan, anaya değgin.** Anlam genişlemesiyle, **öz olmayan**, anası ya da babası ayrı olan.” (Eyüboğlu 1998, 704) şeklinde açıkladıktan sonra kelimenin bugünkü lehçelerde kullanımlarını da göstermiştir. Eyüboğlu yukarıdaki açıklamasıyla kelimenin ilk anlamı konusunda diğer araştırmacılar arasında ayrılmaktadır. Kelimenin anlam genişlemesiyle kazandığını belirttiği ‘öz olmayan’ anlamı da bugünkü kullanımın etkisiyle ortaya konulmuş olmalıdır.

Yapı muhtemelen ög+ayrı > (<ayru ~ ayruk ~ adruk) ögayrı > ögay / ögey > övey > üvey şeklindeki ses düşmeleri ve değişmeleriyle birlikte iki kelimenin kaynaşmasıyla ortaya çıkan bir şekil olabilir. –r ünsüzü ses özelliği dolayısıyla Türkçede en çok düşürülen seslerden biridir. Türkçede r ünsüzünün diğer bazı ünsüzlerle birlikte yazı dilinde ve ağızlarda düşürüldüğü görülmektedir. Ağızlarda geçici ünsüz düşmeleri yanında yazı dillerinde kalıcı olarak r ünsüzünün düşürülmüş örnekleri Türkçenin tarihi ve çağdaş lehçelerinin metinlerinden çokça örneklenebilmektedir. İlhan’ın “Akıcı Ünsüzler (l, r, y, n) de dilimizde en çok düşme eğilimi gösteren ünsüzlerdir. Bu düşmenin bazıları kalıcı niteliktedir, bir kısmına ise yalnızca konuşma

Turkish Studies

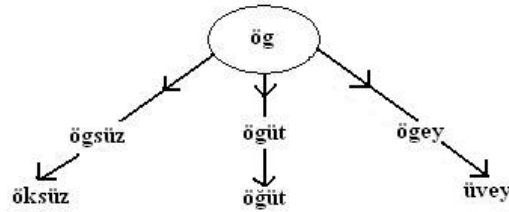
dilinde rastlanır.” (İlhan 2009, 52) dedikten sonra örneklediği *aslan < arslan, bile < birle, i-mek < er-mek, ise < erser*, gibi kelimelerdeki düşmeler ve -lar > -la, -yor > -yo ... vb. gibi bir kısım eklerdeki düşmeler bazı lehçelerde ve çoğunlukla ağızlarda görülmektedir. Bu yapıda da böyle bir ses olayının gerçekleşmesi de muhtemeldir.

Kelime Elazığ ağzında da ögey şekliyle kullanılmaktadır. “**ögey : (T.) Üvey** (HA.67) bu kadın öbir *ögey* çocuklarını evden govmiş. (KBAYA.176)” Derleme Sözlüğünde de üvey kelimesinin ağızlarda **ögey, oğey, öge, öve** (DS. 1977, 3315) şekilleriyle bölge ağızlarında farklı fonetik görüntüleriyle kullanıldığı örnekleriyle tespit edilmiştir.

SONUÇ

Buran’ın da dediği gibi, Türkçede yeni morfolojik unsurlar meydana gelirken, bu unsurlar, önce bir yardımcı kelime olma süreci yaşamakta, daha sonra da ekleşmektedirler. Yukarıda üzerinde durulan yapılardan öğüt ve üvey yapılarında da öğ isminden sonra gelen yapılar bu süreçle ortaya çıkmış şekiller olmalıdır.

Öksüz, öğüt ve üvey kelimeleri aynı seslere dayalı farklı kelime köklerinden türetilmedikleri gibi, başka kelime köklerindeki seslerin değişmesiyle tarihî dönemlerde ortaya çıkan veya benzeşen üvey kardeşler değildir.

Farklı köklere bağlı olarak türetilmiş gibi görünen *öksüz*, *öğüt* ve *üvey* kelimeleri öğ kelimesine eklenen kelime ve eklerle meydana çıkmış; kaynaşmalar ve kökte meydana gelen ses değişimleri sonucunda farklı şekillere bürünmüş ortak köke sahip, aynı öğden türemiş / doğmuş ‘öz’ kardeş kelimelerdir.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1982.
- ARAT R.R, **Kutadgu Bilig III İndeks**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını İstanbul 1979.
- ATALAY Besim, **Divanü Lûgat-it Türk Dizini “Endeks”**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1986.
- ATALAY Besim, **Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1941.
- BURAN Ahmet, “*Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni*”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı (23–27 Eylül 1996) Bildirileri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 207-214.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1968.
- CLAUSON Sir Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, At The Clarendon Press, Oxford 1972.

- ERCİLASUN A.Bican, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992.
- EREN Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 2. baskı Ankara 1999.
- ERGİN Prof.Dr. Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1991.
- EYÜBOĞLU İsmet Zeki, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.
- GABAİN A. Von, (çev. Mehmet Akalın), **Eski Türkçenin Grameri** Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988.
- GÜLENSOY Tuncer, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2007.
- HAMİLTON J. Russel, (çev. Vedat KÖKEN), **Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988.
- HATİBOĞLU Prof.Dr. Vecihe, **Türkçenin Ekleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1981.
- İLHAN Nadir, "*Birleşik Fiil Kuruluşunda A-I-U Ünlüleri*" **Türk Dili S.596**, Ağustos 2001.
- İLHAN Nadir, "*Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri ve Türleri*", **ZfWT - Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks**, <http://www.diewelt-dertuerken.de/index.php/ZfWT>, Vol.1, No. 2 (2009), s.43-55
- NADALYAEV D. M.,vd., **Drevnetyurkskiy Slovar**, Akademiya Nauk CCCP İnitüt Yazıkoznaniya, Leningradskoe Otdelenie, Leningrad 1969
- NİŞANYAN Sevan, **Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Adam Yayınları, İstanbul 2002.
- ORHUN H. Namık, **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- SEVORTYAN E. Viladimiroviç, **Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov I-IV**, Moskova 1974-1989.
- TDK, **Derleme Sözlüğü IX L-R**, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara 1977.
- TDK, **Güncel Türkçe Sözlük**, <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk/>
- TDK, **Türkçe Sözlük 1-2**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1988.
- TEKİN Şinasi, **İstikakçının Köşesi**, Simurg Yay., İstanbul 2001.
- TEKİN Talat, **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınlar Ankara 1988.